

Tautosakos darbai 65, 2023, p. 15–32
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.65.01>

Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, viena iš „tragiškosios kartos“

DONATA MITAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
 donata.mitaite@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6127-1187>

SANTRAUKA. Literatūros istorijai priskirtiname straipsnyje siekiama apžvelgti visą poetės Pranutės Aukštikalnytės–Jokimaitienės (1922–1989) poeziją, kurią ji rašė sąlygiškai neilgai: 1938–1948, 1964–1966 metais. P. Aukštikalnytės kūryboje ryškūs ištikimybės gimtajai žemei idealai, benamystės, klajūniškumo būsenos, ankstyvojoje poezijoje stipriai jaučiama neoromantizmo, vėliau – labiau modifikuota folklorinė tradicija. Eilėraščiuose esama neoromantikų mėgtų ar šiaip pasaulio kultūroje žinomų personažų: beprotė, karalius, keleivis, Kainas, Ofelija ir kiti. Pokario metais P. Aukštikalnytė parašė keliolika silabotoninių eilėraščių ir trisdešimt penkių verlibrų ciklą *Skausmo pasakos*. Verlibrai fragmentiški, juose akcentuojamas vienišumas, benamystė, mirties nuojauta ir noras globoti silpnesni. Kai 1966 m. almanacho *Poezijos pavasaris* sudarytojai atmetė jos pasiūlytus eilėraščius, poetė parašė dar kelis kūrinius ir nutilo visam laikui. Straipsnyje daroma išvada, kad, kaip ir kitų to meto jaunų poetų, kurie nesutiko savo poezija tarnauti sovietinės ideologijos įtvirtinimui, P. Aukštikalnytės talentas liko neišsiskleidęs. Galima kalbėti apie daug žadančius dar jaunos poetės tekstus, tačiau vėliau ji sąmoningai pasirinko kitą, folkloristės, kelią, ir jis jai liko vienintelis.

RAKTAŽODŽIAI: Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, tapatybė, eilėraščiai, neoromantizmas, sovietmetis.

Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, One of the “Tragic Generation”

ABSTRACT. This article, a piece on the history of literature, purports surveying all the poetic *œuvre* by Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė (1922–1989), written during comparatively short periods of time, i. e. in 1938–1948 and 1964–1966. Her poetry puts forward ideals of loyalty to one’s native land, as well as states of homelessness and wandering; in her early compositions one can detect certain influence of the neo-romantics, while in the later ones, a somewhat modified folkloric tradition. Her poems employ characters that used to be favored by the Neo-Romanticism and generally are well-known in the global culture, including the madwoman, the king, the traveler, Cain, Ophelia, etc. During the postwar period, P. Aukštikalnytė wrote a handful of syllabotonic poems and a cycle of thirty five vers libres “Skausmo pasakos” (“Tales of Pain”). The latter are fragmented, they emphasize loneliness, homelessness, foreboding of death and willingness to protect the weaker. After editors of the almanac “Poezijos pavasaris” (“Poetry Spring”) in 1966 rejected her poems,

the poetess wrote a few more and fell silent ever since. The author of the article concludes that, like other young poets of the time who did not agree to make their talent serve Soviet ideology, P. Aukštikalnytė did not fully employ her poetical powers. One can describe her early poems as very promising, but later she consciously chose another path – that of the folklore researcher, for her, the one and only.

KEYWORDS: Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, identity, poems, neo-romanticism, Soviet-period.

TAPATYBĖS IR PAVARDĖS VARIACIJOS

Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje (1979) ir kiek vėlesnėje *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* (1986) Pranė Aukštikalnytė–Jokimaitienė minima tik kaip tautosakininkė, nors poetės Pranutės Aukštikalnytės pavardė išlieka straipsnio pavadinime. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, nuo kurio 1990 m. atskilo Literatūros ir tautosakos institutas, archyve saugomoje P. Jokimaitienės byloje nėra net užuominų apie poetę Pranutę Aukštikalnytę ir jos eilėraščius. Institute P. Jokimaitienė – tautosakininkė, nors jos bendraamžiai kolegos, tarkime, literatūrologas Vytautas Kubilius, tautosakininkė Bronė Kazlauskienė ar kalbininkas Vytautas Ambrasas (poetas Vytautas Dubindris, kaip ir P. Aukštikalnytė, nutilęs pokariu), puikiai žinojo, kad tautosakininkė – ir poetė. *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* 8-ajame tome greta folkloristės darbų jau paminima ir poezija, kuriai „būdinga neoromantizmo stilistika, lyrizmas, elegiška nuotaika“, parašoma, kad knygoje *Sugrįžimai* spausdinami „ir pokario metų eilėraščiai“ (VLE 8: 681). 2001 m. išleistoje *Lietuvių literatūros enciklopedijoje*, kaip tokio pobūdžio enciklopedijoje ir dera, Pranė Aukštikalnytė–Jokimaitienė – visų pirma poetė, po to jau – tautosakininkė.

Straipsnį apie savo kartos poetus, išspausdintą jau autorei mirus, P. Jokimaitienė pasirašo taip, kaip visada pasirašydavo savo folkloristikos darbus: Pranė Jokimaitienė. Ši forma kuria savotišką distanciją, ir apie poetę P. Aukštikalnytę autorė kalba be apsimesto ar tikro kuklumo, taip pat kaip apie visus kitus „tragiškosios kartos poetus“ (Jokimaitienė 1990: 170–174). Galbūt tokioje vardo ir pavardės formoje esama ir „rūstaus oficialumo“ (Nyka-Niliūnas 2003: 374), kaip apie vėlyvojo laikotarpio P. Aukštikalnytę–Jokimaitienę rašė Alfonsas Nyka-Niliūnas, nors privatesniame bendravime ji, aišku, buvo visokia. Ir tokia, kokią ją prisiminė Liudvikas Jakimavičius: „[N]ė šešėlio distancijos ar šaltuko, dažnai kaustančio skirtingų kartų bendravimą. Visados jaunatviška ir tolerantiška, visados šneki ir turinti ką pasakyti, nesėkmėse paguodžianti ar juokais paverčianti tai, kas vienadieniška, menka“ (Jakimavičius 1989: 87). Su P. Jokimaitiene kaip su vyresne kolege bendravęs folkloristas Povilas Krikščiūnas prisimena jos „visame kame rafinuotą skonį“¹. Jau

1 Iš straipsnio autorės pokalbio su Povilu Krikščiūnu (2021-09-23).

autorei mirus, 1992–1993 m. *Metų* žurnale išspausdintų nebaigtų atsiminimų „Apie Gediminą ir save“ autorė yra Pranutė Jokimaitienė, o irgi po mirties išleistos eilėraščių knygos viršelyje – Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, matyt, taip išlaikant pagarbą visoms jos tapatybėms: poetės, folkloristės ir tiesiog žmogiškajai.

POETŲ KARTOS CHARAKTERISTIKOS

Kai kalbama apie paskutinių nepriklausomos Lietuvos bei karo metų jaunąją poetų kartą, visada paminima Pranutė Aukštikalnytė, pabrėžiamas jos ryšys su savąja literatų karta. Rašydamas nekrologą, L. Jakimavičius P. Aukštikalnytės kartos likimą nusakė taip: „[N]utrūko dar viena styga, dar viena jungtis, siejusi mus su didelės ir kilnios dvasios žmonių karta, suguldyta Šarnelėj, Biržų apskrities pamiškėlėse, Sibirus, Illinoiso valstijoje, Vakarų Vokietijoje ir štai gulančią Karveliškių tylon“ (Jakimavičius 1989: 87). Tai, ką jis pasakė išvardydamas palaidojimo vietas, dažniausiai išreiškiama epitetais. V. Kubiliaus straipsnis P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės eilėraščių knygoje *Sugrįžimai* pavadintas „Išblaškytos kartos balsas“ (Kubilius 1993: 3–5), tačiau jis yra pateikęs ir platesnę, labai svarbią kartos charakteristiką: „Poetų karta, nepriėmusi socializmo idealų ir staiga įtraukta į pasaulinio karo sūkurį [...]. Nuo karo griausmo subyrėjo idealizuojančių frazių tinklas. Nebeliko raminančios patriotizmo žydrumos. Išbluko gražaus tobulėjimo ir nuoseklios pažangos iliuziniai piešiniai, ir netikėtai atsivėrė tuštuma, kur nebebuvo į ką atsiremti“ (Kubilius 1970a: 11). P. Aukštikalnytė liko gyventi ir dirbti sovietų Lietuvoje, tačiau prie jos santvarkos tik prisitaikė, o ne ją priėmė. Vanda Zaborskaitė apie poetę rašė šitaip: „Ji viskuo – ir bičiulystės saitais, ir gyvenimo programa, ir kūrybos siekais – jautėsi susijusi su tragiškąja savo jaunystės karta“ (Zaborskaitė 1990: 378). Pati P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė pabrėžė, kad, nors „dvasiškai ir fiziškai laužyta“, „ši tragiškoji karta nėra ‘prarastoji karta’. Grumdamosi su žiauriu likimu, netekusi gal pačių stipriausių savo narių, vis dėlto ji neliko bevaisė. Tai, ką ji sukūrė, neišdildomai įeis į lietuvių literatūrą ir kultūrą“ (Jokimaitienė 1990: 170, 174).

Viktorija Daujotytė punktyriškai nužymi P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės poezijos konteksto nuorodas: mokytojai – Salomėja Nėris, Vincas Mykolaitis-Putinas; bendraamžiai – žemininkai; tą pačią tradiciją tęsiančios ar tokią pačią „moterišką galią“ pajutusios – Janina Degutytė ir Onė Baliukonė (Daujotytė 2001: 618–627). „Tragiškajai kartai“ chronologiškai ir vertybiškai (kartais ir poetika) artimi poetai, kuriuos V. Kubilius, perfrazuodamas Vytenio Imbraso, vieno iš tos kartos atstovų, eilėraščių, pavadino „tylos vaikais“ (Kubilius 1995: 5–7). Su vienu iš „tylos vaikų“ Palmira Petrauskaite P. Aukštikalnytė draugavo. Kaip ir „tylos vaikai“, pokariu ji nutilo supratusi, kad jos poezijai sovietinė realybė nepalanki. Gana išsamaus

straipsnio apie P. Aukštikalnytės-Jokimaitienės poeziją autorė Aurelija Mykolaitytė, apžvelgusi rašiusiujų apie poetę darbus, juos įvertina gana santūriai:

Garsūs literatūros tyrinėtojai padėjo, kad Vabalninke gimusios poetės tekstai nenugrimztų visiškai užmarštin. Kita vertus, jie lig šiol nėra tinkamai įvertinti; skaitant V. Zaborskaitės, V. Daujotytės ar V. Kubiliaus straipsnius galima aiškiai matyti, kiek dėmesio skiriama pačiai V. Mačernio kartai, ir kiek – P. Aukštikalnytės-Jokimaitienės poezijai, kuri greičiau perskaitoma jos biografijos parašėse, akcentuojant moters aukojimąsi šeimai, vyrui G. Jokimaičiui, sovietmečiu išleidusiam ne vieną poezijos rinkinį. Šią situaciją yra pastebėjęs ir [...] V. Gasiliūnas. Savo tinklaraštyje 2016 m. jis rašė: „Telioka liūdnei pajuokauti: deja, žemininkų ložėje visos sėdimos vietos jau užimtos“ (Mykolaitytė 2018: 10).

Karčiuose A. Mykolaitytės bei jos cituojamo Virginijaus Gasiliūno žodžiuose esama tiesos, bet manytume, kad ir pats gyvenimas, ir literatūros gyvenimas yra sudėtingesnis už mūsų jautriai braižomas schemas. Straipsnyje pabandysime pasigilinti į P. Aukštikalnytės-Jokimaitienės kūrybą ir įvairiopus jos kontekstus.

ANKSTYVOJI POEZIJA

Poetės kelią P. Aukštikalnytė pradėjo taip pat kaip ir daugelis jos bendraamžių: gimnazijos literatū būrelis, poezijos vakarai, kelionės po Lietuvą, susitikimai su kitais pradedančiais literatais, laišakai naujiems draugams-kolegoms, į sąsiuvinius nusirašomi eilėraščiai. Panevėžio mergaičių gimnazijoje P. Aukštikalnytė – mokytojos S. Nėries giriama poetė, ateitininkė, meno kuopos narė, visur aktyvi. Ateitininke ji, ko gero, jautėsi visą laiką. Jau gyvenimui krypstant į pabaigą, prisimindama, kaip 1947 m. rudenį ištekėjo už iš tremties pabėgusio Gedimino Jokimaičio, ji rašo: „[V]argšai tremtiniai prisiekė amžiną ištikimybę. Vienas kitam ir brangiausiems idealams – Dievui ir Tėvynei“ (Jokimaitienė 1992b: 132). Abu žodžiai – iš didžiųjų raidžių, abu – autorei netuščios sąvokos. Poezijoje irgi, nors nei patriotinė, nei Dievo tema poetės nebuvo forsuojama.

Patys pirmieji spausdinti P. Aukštikalnytės eilėraščiai „Pavasario ieškojimas“ (Aukštikalnytė 1938: 321), „Ir saulė šiandien leidžiasi“ (Aukštikalnytė 1939–1940: 169) – sklandūs jaunos mergaitės kūriniai, nors antrojo eilėraščio eilutes „Toks kruvinas ir toks ramus / Pavakarys“ įmanoma interpretuoti kaip būsimų katastrofų nuojautą. Kita vertus, gali būti, kad eilėraščiui priskiriame savąjį žinojimą apie tą mums praėjusį laiką, kuris jaunai poetei dar tik ateis, o ir visas eilėraštis kalba tik apie jaunos merginos akimis matomą paslapčių pilną vakaro pasaulį. 1937 m. parašytam ilgesio eilėraščiui „Laiškas mamytei“ (Aukštikalnytė 1940: 7) tinka vieno

iš poetės draugų Mamerto Indriliūno straipsnio žodžiai, skirti savo laiko poezijai: „Nesuaugę su miestu, lyrikoj skaudančia širdim prisimena kaimą, ilgisi jo savo atsiminimuose ir dažnai grįžta į jį pabūti su jo gamta ir žmonėmis, pasigėrėti jo peizažais“ (Indriliūnas 2019: 9). Tačiau, pripažįstant šviesią kaimo ilgesio elegiką, bendrą daugeliui šia tema rašiusių, VI klasės gimnazistės („Iš Mergaičių gimnazijos žymiausia poetė buvo, be abejo, Pranutė Aukštikalnytė“; Zaborskaitė 2012: 68) eilėraštyje esama ir originalių vaizdų:

Ir tu, mamyt, tokia gera vis,
Giedriom Sveikamarijų lūpom...

Po eilėraščiu „Kalnų gėlytė“ nurodyta 1939 m. gegužės 5 d. data ir prierasas, kad tai – paskutinė gimnazijos diena. Eilėraštis tapo savotiška jaunos poetės vizitine kortele, būtent jį pirmakursė P. Aukštikalnytė skaitė universitete vakarėlyje, skirtame susipažinti su vyresniais šatrijiečiais, kur tikriausiai savo poeziją kolegoms pristatė ir Vytautas Mačernis. Eilėraštis – kalnų paveikslėlis, kurio pradžios deminutyvai skambėtų sentimentaliai, bet tolesni vaizdai sentimentalumą neutralizuoja. Šio dar visai jaunos poetės eilėraščio kalnai anaipol ne idiliški, jie paslaptingi ir pavojingi: juose „viesulai be žodžių ir be aido / Klaikias, šiurpias [...] lopšines dainuoja -- -- / Sužybsi tik kalnų raganiaus veidas -- --“ (Aukštikalnytė–Jokimaitienė 1993: 13²). Aišku, poetei buvo žinomi tuo metu lietuvių poezijoje, taip pat romantiniame, simbolistiniame mene ir pan. populiarūs kalnų vaizdai, be to, kalnai tuo metu buvo labai svarbūs ir kitiems jauniems to meto poetams. Visoje P. Aukštikalnytės kūryboje kalnai labai dažni, kartais jie tik paminimi, o kai kada tampa gana išpūdingos ir paslaptingos vieno ar kito eilėraščio scenografijos dalimi. „Kalnų gėlytės“ atveju artimiausias kontekstas galėtų būti S. Nėries ar Balio Sruogos (lyginame tik požiūrį, o ne poetinės kalbos ekspresiją) kalnų vaizdai – čia kalnai dažnai atrodo paslaptingų, žmogui nesuprantamų jėgų valdomi. Sentimentalumo ir idilės bruožų P. Aukštikalnytės poezija dažniausiai išvengdavo, nors kartais pereidavo pačia jų riba.

Poetine forma, to meto nuotaikos išraiška ankstyvojoje P. Aukštikalnytės poezijoje išsiskiria eilėraštis „Buitis“, išspausdintas žurnale *Naujoji Romuva*:

Klausai –
Tas pats klaikus tiksėjimas –
Tos pačios valandos, be skaičiaus, be ribų...
Tai kam?
Tai kam čionai atėjome
šarmotą rytmetį tuo vieškeliu grubiu...

.....
2 Toliau cituojant eilėraščius iš šio rinkinio tekste nurodomas tik puslapis.

Junti –

Kažkas nušlamščia sienomis...

Ir skliautuos sudreba kerėjimai pikti...

Languos

ledinės mėnesienos,

klaiki romantika ir amžinas tik – tik...

Eime!

Jau šičia pasilsėjome.

Nors kojos kruvinos nuo šuntakių grubių...

...O vis

tas pats klaikus tiksėjimas...

tos pačios valandos, be skaičiaus, be ribų... (Aukštikalnytė 1939: 823)

Gerokai vėliau poetė rašė: „[K]aip paprastai tokio amžiaus jaunuolius ir mane aplankydamo melancholija, nusivylimas tikėjimu, abejojimai – žodžiu, kankino „weltschmerz“ (Jokimaitienė 1992a: 145). Gali būti, kad autorė teisi, tačiau vis dėlto to meto lietuvių (kad ir P. Aukštikalnytės mokytojų S. Nėries ar V. Mykolaičio-Putino) ir nelietuvių poezijoje besiantinančios katastrofos nuojauta jau buvo ryški ir tai negalėjo neturėti įtakos į literatūrą ateinančiam jaunimui.

Beje, eilėraštis *Naujojoje Romuvoje* išspausdintas tame pačiame puslapyje kaip ir M. Indriliūno išverstas Reinerio Marios Rilks „Skundas“. V. Gasiliūno nuomone (Gasiliūnas 2019: xiii), tai smulkmena, bet iš tiesų – ir dar vienas gyvas mažytis įrodymas, kad, kaip rašė pati P. Jokimaitienė, jų karta „atsisuko veidu į Vakarų meną, filosofiją. Norėdami perprasti Vakarų minties genijus, azartiškai mokėsi svetimų kalbų, kad galėtų skaityti iš originalo Rilkę, George, Bodlerą, Verleną, Milašų, O’Nilą, Kierkegorą, Heidegerį ir kitus. O rusų literatūros dievaitis jiems buvo Dostojevskis“ (Jokimaitienė 1990: 170–171).

Ankstyvojoje P. Aukštikalnytės lyrikoje jaučiamas to meto poezijos, dažniausiai neoromantikų ir ypač S. Nėries, vaizdinijos ir intonacijų klodas, aišku, perrašytas dar labai jaunos poetės, kurios eilėraščiuose esama jaunatviško idealizmo, noro pasiaukoti, daug baltų kalnų, mėlynų girių, klajūnų, statulų ir pasakų. Neoromantinės tradicijos aktualumą liudija eilėraščių žanrai, nusakomi jau pačiu pavadinimu (legenda, pasaka), personažai (beprotė, karalius, keleivis – toks Amžinojo Žydo variantas, tremtinys, jau jaugantis į savo laiko kontekstą), labai dažnos vakaro, nakties, priešaušrio spalvos ir atmosfera, eilėraščio pasauliui teikianti paslaptingumo.

Jauna poetė stengėsi perprasminti tai, ką perima iš vyresnių kolegų, tuo pačiu priartėdama prie kitų savo bendraamžių kūrybos. Anot „Šatrijos“ draugijos istoriją ir jai priklausiusių poetų kūrybą tyrinėjusios Dalios Jakaitės, P. Aukštikalnytės „nuo dainingosios poetinės tradicijos nusigręžiantys ir sykiu S. Nėries kūrybos

pėdsakų turintys eilėraščiai siekė naujai įprasminginti nerimo ir dieviškumo tapatybę, svetimumo Dievui ar miniai simboliką (eilėraščiai „Ieškojimas“, „Viešpats“, „Malda“). Eilėraščiuose ‘Beprotė’ ir ‘Rojus’ rūstaus Dievo vaizdinys iškyla egzistencinėje ribos situacijoje ir yra artimas Broniaus Krivicko poezijai“ (Jakaitė 2002: 207).

P. Aukštikalnytė į savo eilėraščius neįrašo jokių konkrečių kaimo ar miesto realijų, geografinių vardų, iš kurių būtų atpažįstama Lietuva. Tiesa, po eilėraščiu „Miegantis Miestas“ nurodyta 1940 m. data ir parašymo vieta – Vilnius; žinoma daug tekstų apie būtino atgauti ar jau atgauto Vilniaus svarbą prieškarinio Lietuvos jaunimui. V. Zaborskaitė, viena iš poetės draugių, yra rašiusi: „Vilnius tada visiems buvo pasakų ir svajonių miestas“ (Zaborskaitė 2002: 366). Neatsitiktinai P. Aukštikalnytė eilėraštyje žodį *Miestas* rašo didžiąja raide. Būtent apie Vilnių galvoti skatina ir poetės minimi bokštai, pilis. Eilėraštyje miestas archaizuojamas, kalbama apie panaktinius, apie tai, kad „Didžiųjų vartų nežvanga grandiniai“. Kaip beveik visada P. Aukštikalnytės eilėraščiuose, atsiranda ir grėsmės elementų: „Bet kas tenai? / Taip slenka pamažu ir ties pilim sustoja -- -- // Šiurena vėliavos -- / Jų akys ir šalmai ugnim liepsnoja -- --“, o eilėraščių baigia ryžtingas kreipinys-pažadas: „Miegok ramiai, senasai Mieste, / Mes sergėsime tave! -- --“ (p. 26).

V. Mykolaitis-Putinas dienoraštyje 1942 m. gruodžio 15 d. užrašė: „Vakar vėl buvo susirinkę pas mane 10 gabesniųjų studentų literatų. Šį kartą savo eilėraščius skaitė Aukštikalnytė. Iš tos mergiotės gali išaugti gera poetė. Ji turi savotiškų naujų vaizdų ir sugeba jiems rasti nešablonišką išraišką. Jos eilėraščius geriau pačiam skaityti. Pačios autorės balsas ir intonacija kažkaip nesiderina su jos kūriniais“ (Mykolaitis-Putinas 2022: 302). Karo metais parašytų P. Aukštikalnytės eilėraščių „Legenda“, „Beprotė“ ir kt. „žaidzos“ ir „kraujas“ atrodo labai tiesiogiai susiję su laiku, kuriuo poetė gyvena, o eilėraščių „Kainas“ vaizdai artimi V. Mykolaičio-Putinino rinkinio *Rūsčios dienos* (1943) vaizdams:

Jau taip arti girdžiu
Laukinį riksmą --
Ir vėzdus --
Fakelų ugnis --
Ir kruvinus laukus, sodybas, pievas --
Už ką? --
Juk aš nusilenkiau
Šlykštiesiems jų stabams,
Pamiršusi galingą Laisvės Dievą! -- (p. 25)

Beje, V. Kubiliaus nuomone, karo metais ryškėjo „radikalus posūkis nuo ‘senojo tautinio šablono’ į naujoviškas Vakarų modernizmo išraiškos formas, tiesa,

dar nepalietas siurrealistinės alogikos [...]. Net tradiciniai ketureiliai (Medardo Bavarsko, Pranės Aukštikalnytės, Juliaus Šimkevičiaus) aranžuojami pagal skausmingo nerimo tonaciją“ (Kubilius 2001: 202). P. Aukštikalnytės poezijoje ta „skausmingo nerimo“ tonacija itin ryški, tiesiogiai su gyvenamu laiku sietinų vaizdų jos poezijoje neatsirado, bet giluminis ryšys su tragiškų įvykių ir permainų epocha stiprėjo, *weltschmerzq*, jei jo ir būta, ėmė keisti realesnio epochos siaubo smelkiami vaizdai.

Prieškariniai ir karo metų P. Aukštikalnytės eilėraščiai plito nuorašais. Nemažai jų kartu su žinomų (Jonas Aleksandriškis, Bernardas Brazdžionis, Antanas Miškinis ir kt.), tuo metu mažiau žinomų (Julija Švabaitė, Eugenijus Matuzevičius) ar ir visai nežinomų (Kazė Padaruskaitė) poetų eilėraščių nusirašė M. Indriliūno sesuo Akvilė Indriliūnaitė. Ji buvo persirašiusi P. Aukštikalnytės „Kalnų gėlytę“, „Tėvynę“, „Buitį“, „Miegantį Miestą“, keletą kitų anksčiau spausdintų ar jau tik pomirtinėje knygoje pasirodžiusių poetės eilėraščių. Tačiau A. Indriliūnaitės sąsiuvinuose liko ir to meto kaime dainuojamus romansus primenančių tekstų – tai irgi yra P. Aukštikalnytės kūrybos kelio faktai, dabar jau įgavę šiek tiek retro žavesio: „Saulė dangstės tamsiais fijoletais, / Net pravirko linguodamas linas. / Tavo žvilgsnis toks liūdnas ir lėtas / Tamsią žemę tyliai apkabino“ (Indriliūnaitė 3). Nuorašai, aišku, atspindi būtent A. Indriliūnaitės to meto literatūrinį skonį. Beje, ji nusirašydavo ne tik lietuvių poetų eilėraščius, bet ir Vakarų Europos (Dano Anderseno, Williamo Butlerio Yeatso, Emilio Verhaereno) poezijos vertimus. Šiuo požiūriu A. Indriliūnaitė buvo savo kartos žmogus, gabi mokslams, bet dėl gyvenimo aplinkybių likusi kaime.

POKARIO EILĖRAŠČIAI

Nepriklausomybės pradžioje pristatydama P. Aukštikalnytės poeziją, V. Zaborskaitė rašė:

[P]okario sumaištyje ir siaube kūrybai neliko vietos – dėl vidinių ir išorinių priežasčių. Nėra galimybės susikaupti, susitelkti, subrandinti savyje eilėraštį – Pranutei jis kildavo tik iš tylos. Bet jei ir būtų – nėra galimybės prabilti apie tai, kas ir tegalėjo būti tais metais sakoma: apie melo ir žiaurumo viešpatystę, apie tautos tragišką būtį, apie skausmingą pasipriešinimo heroiką ir tremtinių kentėjimus. Rašyti ir slėpti tokius eilėraščius buvo pernelyg baugu (šalia viso kito – dar nespėtoje uždaryti katedroje, tik ką buvo pradėtas bendras gyvenimas, slapstantis, nuolatinėje baimėje) (Zaborskaitė 1990: 377).

Iš tiesų buvo ilgai manoma, kad pokario metais P. Aukštikalnytė eilėraščių nerašė, tačiau tai netiesa. Pomirtinėje poetės knygoje išspausdintas nemažas pluoštas pokario silabotonikos ir trisdešimt penkių verlibrų ciklas *Skausmo pasakos*. Knygos redaktorius V. Gasiliūnas prisimena poetės sūnų davus jam storą sąsiuvinį, kad

sutikrintų į knygą dedamus tekstus ir poetės užrašytus originalus. Tas sąsiuvinis buvęs skirtas tik *Skausmo pasakoms*³. Tačiau iš dalies V. Zaborskaitė teisi: po 1947 m. rugsėjo, Jokimaičių vestuvių, parašyti tik du fragmentai, paskutinis iš jų – 1948 m. gegužės 15 dieną. Atrodo, kad ciklo pabaigą motyvavo ne vidinė kūrinio raida, o pats gyvenimas – matyt, nauji rūpesčiai ir atsakomybė jau ne tik už vieną save nugalėjo *Skausmo pasakas*. Tiesa, knygoje *Sugrįžimai* išspausdinta dar dešimt po 1947 m. rugsėjo parašytų, bet į ciklą neįtrauktų eilėraščių, juose dominuoja benamystės, grėsmės temos. Vienas lakoniškų ir tragiškiausių to laiko eilėraščių – be tikslios datos, po tekstu nurodyti tik 1948 metai, parašytas retorinių klausimų žuvusiems partizanams (o tarp jų buvo ir artimų poetės draugų) forma: „Ar atleisit, / Broliai, / Savo mirtį ir šauksmą, / Ugnį ir kraują? -- // Ar atleisit, / Kad žemėj, / Apsėtoį jūsų kapais / Ir pelenais nubarstytoj, / Mes palikom gyven-ti?“ (p. 70). Paskui – bent jau sprendžiant iš to, ką dabar žinome, – poetė porai dešimtmečių nutilo.

Ciklas *Skausmo pasakos* – verlibrai, kuriuos galima gretinti su poetiniu dienoraščiu, kartais rašomu kasdien, bet paprastai pasiimamu labai retai. Keičiasi metų, paros laikas, keičiasi namai, kuriuose atsiduriama. Pirmoje pasakoje rašoma: „Kaip gera, kad sugrįžau į savo tėviškę pavasarį“, bet visame cikle dominuoja benamystė, kelionės iš namų į namus užuominos. Autorės pokario metų patyrimai labai dramatiški: gimtieji namai Vabalninke buvo nacionalizuoti, reikėjo ieškoti, kur prisiglausti kartu su slaugoma sergančia mama ir sesute. Tiesa, jos kurį laiką gyveno ir Vabalninke. Vėlesniuose atsiminimuose P. Jokimaitienė tą laiką prisiminė taip:

Atsikėlusį rytais su nerimu išeidavau į savo balkonėlį ir žvelgdavau į aikštę – ar nepamatysiu po kryžium suguldytų išniekintų lavonų. Jų būdavo tai du, tai trys. Buvo paguldytas ir gimnazistas Vileišiukas. Ant jo kaklo spindėjo sesers padovanotas auksinis kryželis. Aikštė tuokart buvo plyna, išgrįsta akmenimis, o kryžius – stilingas, su rūpintojėliu. Jis buvo pastatytas Lietuvos nepriklausomybės atgavimo proga. Po juo ir numesdavo lavonus (Jokimaitienė 1992b: 127).

Nei tokių, nei bent kiek panašių vaizdų, realiai fiksuojamo sąlyčio su gyvenamu laiku *Pasakose* nėra. Tiesą sakant, pats pasakos žanro įvardijamas suponuoją kitą, ne realų, gyvenimą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ciklo pavadinime vartojama daugiskaita („pasakos“), taigi kokio nors vieno bent jau siūliško siužeto jame nėra. Literatūros tyrinėtojos (Virginija Balsevičiūtė, V. Daujotytė, V. Zaborskaitė ir kt.) ne kartą yra gretinusios P. Aukštikalnytės *Skausmo pasakas* ir V. Mačernio *Vizijas*. Anot V. Zaborskaitės, „Pranutė Aukštikalnytė – moteriškasis Vytauto Mačernio variantas, bent jo eskizas. Čia ta pati aukšto dvasingumo gaida. Sielos gyvenimas .....

3 Iš straipsnio autorės pokalbio su V. Gasiliūnu 2022 04 21.

yra šios poezijos centrinis motyvas, sielos, kupinos plačių erdvių ir aukštumų ilgesio, Dievybės nuojautos, Amžinybės troškulio“ (Zaborskaitė 2002: 367).

Iš tiesų P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė dar mokydamasi gimnazijoje klausėsi V. Mačernio „Į žemę piktas vakaras atėjo...“, atsiminimuose ji pridėda: „Daug kartų girdėjau šį eilėraštį skaitant ir vėliau. Tai buvo jo mėgstamas *Vizijų* ciklo įvadas. Jis visada darydavo didelį įspūdį“ (Jokimaitienė 1981: 124). Ji turėjo į keturis sąsiuvinius nusirašiusi V. Mačernio poeziją, būtent jos nuorašais, kai originalas nebuvo prieinamas, naudotasi 1970 m., rengiant pirmąjį V. Mačernio poezijos leidimą Lietuvoje. Anot V. Kubiliaus, „nuorašas yra gana tikslus ir patikimas“ (Kubilius 1970b: 260), deja, dabar jau nesurandamas. Taigi P. Aukštikalnytė tikrai gerai išmanė V. Mačernio poeziją, ko gero, nemažai mokėjo ir atmintinai. Gal prisimindama *Vizijų* „Įžangą“, poetė, prieš pradėdama sunumeruotas „pasakas“, didžiosiomis raidėmis irgi parašo savotišką įžangą, kaip *Vizijoms* parašė V. Mačernis, nors jos taip ir nepavadina. Joje – trys strofos, trys retoriniai klausimai:

JEIGU JUMS SEKSIU SAVO SKAUSMO
PASAKAS, KURIAS MAN SURIMUOJA VĖJAS
RUDENS BEMIEGIAIS VAKARAIŠ, ARGI PASIDARYS
MAŽESNIS JŪSŲ SKAUSMAS?

JEIGU PARODYSIU SAVO MAŽYTĘ SIELĄ,
PRIDENGTA BLUNKANČIAIS UŽMIRŠIMO
RŪBAIS – AR JŪSŲ SIELOS BUS SAVO ATGAILOJ
SKAISTESNĖS?

JEI ATIDUOSIU JUMS SAVO GYVENIMĄ BERIBIU
AMŽINYBĖS TROŠKIMU – AR JŪS MOKĖSIT MIRTĮ
NUGALĖT JAME? (p. 76)

V. Mačernis *Vizijų* „Įžangoje“ rašo apie ryšį su anksčiau gyvenusiomis žmonių kartomis ir baigia ryžtingu teiginiu, kad tie žmonės „[a]tgimsta vėlei per mane“ (Mačernis 1970: 28), – taip jis nusako savo paties suvoktą savosios poezijos reikšmingumą. P. Aukštikalnytės klausimuose slypi ir noras padėti kitiems, ir netikrumas, beveik žinojimas, kad tai neįmanoma. Šiuo atveju labai reikšminga ne tik poetų individualybė, bet ir kūriniių parašymo datos: V. Mačernio *Vizijos* – 1939 – 1942.08.18, P. Aukštikalnytės *Skausmo pasakos* – 1946.04.10 – 1948.05.15. P. Aukštikalnytės verlibrai rašyti pokariu, jau labai daug ką tais sunkiais karo ir okupacijų, tremčių laikais patyrus. Mačerniško namo, „senolių namo, tvirto didelio“, į kurį galima grįžti, pajusti ryšį su žeme ar protėvių kartomis, jos poezijoje nėra. Tiesa, pirmajame

verlibre į „seną, tylią tėviškę“ sugrįžtama, džiaugiamasi sugrįžimu, bet pati tėviškė ir jos žmonės atrodo varganai: „Sukrypę daržinės ir varganos trobelės man šypsosi savo kiaurais įdubusiais stogais -- / Ir mano senos tetos ištiesia saulėje susiraukšlėjusias kaktas --“ (p. 77). Naratorė jaučia ir gamtos stichijas, ir fantazijos, būties simboliką: „Tada fantazijos sparnai nusineša mane į amžinosios vasaros / šalis -- / Kur nešdamos šviesias lengvas bures lėtai banguoja Meilės ir / Gyvybės upės --“ (p. 78). Tačiau greit eilėraščiuose atsiranda mirtis, kalbama apie gėles, nešamas „ant savo jaunesniosios sesers kapo“ (p. 79), paskui jau minimas ir „tolimosios Šiaurės tremtinys“, „brolis“, mirusiųjų kvapas ir baltos pūgos. Taip penkiuose pirmuosiuose verlibruose, parašytuose 1946 m. balandžio 6 d. Sungailiuose, laikas apsisuko nuo pavasario iki žiemos, o žmogaus būseną – nuo džiaugsmo iki bejėgystės prieš mirtį. Šie penki pirmieji verlibrai – ilgiausia per vieną dieną parašyta *Pasakų* dalis.

Pagrindinis *Skausmo pasakų* skyrybos ženklas – du brūkšneliai eilutės (kai kuriuose fragmentuose – ir kiekvienos eilutės) pabaigoje, žymintys nutrukstančio svarstymo intonaciją. Šių verlibrų naratorė kreipiasi į mažą mirusią seserį, brolių, mirštantį kūdikį (poetės sūnus teigia, kad šie kreipiniai su realia šeima niekaip nesusiję), tolimos Šiaurės tremtinį (šis kreipinys galėtų būti traktuojamas ir kaip atspindintis gyvenimą). Kreipiniai rodo, kad ilgimasi būtent artimo ryšio, kaip minėta, siekiama globoti. P. Aukštikalnytės *Skausmo pasakose* į bendrą kelią finalinėje dalyje leidžiamasi dviese:

Naktis ateina --
 Duok ranką, mano kūdiki --
 Ir ramūs eikime tolyn --
 Jau nebematome bedugnių ir kalnų --
 Ir mažytis mūsų takas įsiliejo begalinėn miglų jūron --
 Lengvais žingsniais eikime tolyn --
 Nes nebematom nieko --
 Kol išauš -- --

Silpnesciojo vedimas už rankos irgi liudija minėtąjį skirtumą tarp P. Aukštikalnytės ir V. Mačernio kūrybos. V. Mačernio *Vizijų* subjektas „didžiųjų aukštumų“ link išeina vienas, „Pabaigos“ paskutinėse eilutėse teigiama:

Iš vienišų svajonių tik pakilęs, nuo regėjimo vaizdų apsvaigęs,
 Iš karto netvirtai, parinkdamas žingsnius, einu,
 Bet pamažu tvirtėja eisena ir netikrumas baigias,
 Ir jau po kojoms vieškelis, vedąs ligi didžiųjų aukštumų (Mačernis 1970: 56).

Be abejo, šiuo atveju dviejų poetų sugretinimas išryškina tradicinį vyriškąjį ir moteriškąjį santykį su pasauliu, nurodytą ir V. Zaborskaitės.

P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė paliko įspūdingą ir dramatišką V. Mačernio įvertinimą:

...Man atrodo, kad Mačernis (aišku, tai yra baisiai tragiška) visu savo gyvenimu ir savo visa kūryba buvo priėjęs tam tikrą ribą, po kurios tikrai kažkas turėjo įvykti. Turėjo būti lūžis, jis turėjo pasukti visai nauju keliu ir savo kūryboj, ir savo visam gyvenime. Ir ta mirtis, atrodo, buvo viena iš išeičių, Mačernis jau buvo atskleidęs save savo talentingais kūriniais (Jokimaitienė 1989: 81).

Pačiai P. Aukštikalnytei–Jokimaitienei kaip poetei susiformuoti ir visa talento jėga atsiskleisti nebuvo lemta.

BANDYMAI SUGRĮŽTI Į POEZIJĄ

Tik 1964–1966 m., jau tyrinėdama tautosaką ir rašydama disertaciją, P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė vėl grįžo prie poezijos. Vėlyvieji jos eilėraščiai geriau struktūruoti, lakoniškesni, emocijų raiška santūresnė, nors jos ir išsakomos atvirai. Ryškus bandymas reflektuoti savo rašymą, tačiau eilėraščiuose poetė linkusi menkinti savo poetinio žodžio jėgas („Žodžiai mano, / Kūdikiai silpni“), o norėusi, kad jis padėtų išgyventi („Kad tik jūs, suspindę žvaigždėmis, / Šviestumėte žemės kelią juodą“, p. 113). P. Aukštikalnytei–Jokimaitienei apskritai svarbus asmeninio pasiaukojimo motyvas, dominuojantis eilėraštyje „Jeigu nors vieno alkiui...“, paremtame tradiciniais senosios kultūros elementais: „Jeigu nors vieno alkiui / Būčiau duona, // Jeigu nors vieno troškuliui -- / Vanduo, // Jeigu ugnis -- / Nors vieno rankoms -- // Galėčiau numirt“ (p. 142). Galbūt noras pasiaukoti susijęs ir su visą gyvenimą poetei svarbiu ateitininkų devizu: „Dievui ir Tėvynei“. Vis dėlto dominuojanti vėlyvuosiuose eilėraščiuose emocija – begalinis vienišumas. Eilėraštyje „Vienintelė mano kova...“ kalbama apie meilės jėgą, tačiau eilėraštis baigiamas vadinamąja negalimumo metafora, dažna P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės kūryboje: „Man prasiskirs naktis / Ir pražydės akmuo -- / Aš nugalėsiu Tavo juodą širdį“ (p. 140; plg. S. Nėries „Akmenys paplentėm kauks. / Sužaliuos lazda“). „Tu“ didžiąja raide šiame eilėraštyje rodo, kad kreipiamasi anaip tol ne į artimą žmogų, – pagarbos žmogui didžiųjų raidžių P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės poezijoje beveik nėra. Didžiąja raide rašoma, kai kreipiamasi į Dievą arba į ką nors nesuprantama, galinga, galbūt savotišką Jo analogą.

P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės eilėraščių pavadinimai visoje jos kūryboje dažnai kartojasi (su variacijomis ar ir visai be jų) – tarkime, jos poezijoje yra keli

„Sugrįžimai“ ir kelios „Pasakos“. Svarbus, kartos patirtis savotiškai reziuumuojantis yra trijų dalių eilėraštis „Pasaka“ (po tekstu nurodyta 1965 m. sausio 5 d. data). Pirmoje jo dalyje kalbama apie namų ir brolių praradimą, akivaizdu, kad jį nulėmė agresyvi priešiška jėga: „Tie namai -- nebe jūsų! / Išdegintos žymės jūsų pėdų, / Užlieta ugnis.“ Antra eilėraščio dalis – brolių ieškojimas. Ji dar ryškiau folkloriška: sesė eina brolių ieškoti, klausinėja paukščių, kur jie, paukščiai liepia eiti ten, kur devynios upės subėga, kur sidabro šaltiniai putoja. Broliai yra virtę akmenimis. Tautosakiškam eilėraščiui rastume artimų kūrinių poetės kartos kūryboje – visų pirma minėtina Kazio Bradūno „Partizanų baladė“: „Ir pravirko sesuo balsu / Ir išėjo brolių ieškoti / Kruvinu laštakiu / Į miško gilumą“ (Bradūnas 2017: 95). Trečioje dalyje suakmenėję broliai surandami miegantys „skarotų eglų patalė“, jiems atnešama „namų ugnelės, / Kviečių duonos / Ir šaltinio vandens“. Tų esminių agrarinės kultūros elementų reikia, kad pajustum gyvybę: „...Tyliai suplaks / Jūsų akmenio širdys --“. Duona – ne rugių, o kviečių, šventinė. Tačiau iš esmės visa ši strofa – vėl išplėtotą negalimumo metafora. Ši „Pasaka“, kaip ir ne vienas K. Bradūno eilėraštis, straipsnis ar laiškas, – ištikimybės savajai kartai įrodymas. Vėlyvuosiuose P. Aukštikalnytės-Jokimaitienės eilėraščiuose labai daug įvaizdžių, vaizdų, siejančių jos eilėraščių su klasikiniais lietuvių poezijos tekstais (S. Nėrimi, B. Brazdžioniu, V. Mykoliaičiu-Putinu – jai svarbiausiais jaunystės poetais), jie primenami, perkuriami, pratęsimi kaip poetės sąmonėje gyvenanti aktuali tradicija. Tokia pat esminė tradicijos dalis jai yra ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – jam skirtas keturių eilėraščių ciklas „Etiudai“.

1966 m. P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė apsisprendė vėl pasirodyti skaitytojams ir nusiuntė eilėraščių *Poezijos pavasario* almanachui. Lietuvos literatūros ir meno archyve yra išlikęs kelių tomų almanacho rankraštis, jame – ir jos eilėraščių pluoštelis, perspausdintas mašinėle, o pirmo puslapio viršuje poetės ranka užrašyta: Pr. Aukštikalnytė (LLMA: 43–50) – į viešumą ji norėjo grįžti kadaise žinotu savo poetiniu vardu. Almanachui buvo pasiūlyti trys senesni eilėraščiai: „Atbudimas“ (1944), „Ofelija“ (1946), „Jau vakaras ilgais šešėliais moja...“ (1948) ir penki 1965 m. eilėraščiai: „Sugrįžimas“ („Kiekvieną vakarą sugrįžtu...“), „Pasaka“ („Paklauskite pasakos...“), „Migla“, „Nepažįstamai“, „Mano širdie...“. Anot V. Kubiliaus, *Poezijos pavasario* redakcija jos eilėraščius atmetė kaip „nešiuolaikiškus“ (Kubilius 1993: 4), tačiau jokių kitų liudijimų ar sudarytojų laiško poetei rasti nepavyko.

1966 m. išleistas *Poezijos pavasaris* atrodo santūriai sovietiškas, ypač jei jį lyginame su smarkiai ideologizuotu 1967 m. almanachu, privalėjusiu paminėti 1917 m. revoliucijos 50-metį. Kai kurios publikacijos (pavyzdžiui, Eugenijaus Matuzevičiaus) tarsi ir visai be „laiko žymių“, almanache spausdinamas Justino Marcinkevičiaus ciklas „1946-ieji“, kuriame pokario suvokimas jau nebėra ortodoksiškai sovietinis, keturi Tomo Venclovos eilėraščiai, tarp jų – „Getto“, kuris 1972 m.

kaip sovietinės leidyklos knygai netinkamas bus pašalintas iš rinkinio *Kalbos ženklas* rankraščio. Skyriuje „Iš literatūrinio palikimo“ V. Kubilius pristato V. Mačernį, „tragiško likimo, gryno poetinio talento, šviesaus intelekto, skausminguose tiesos ieškojimuose pasinėrusios, labai žmogiškos, sudėtingos ir paprastos sielos“ poetą (Kubilius 1966: 158). V. Mačernio eilėraščių publikacija gana didelė, iš viso vienuolika kūrinų. Įžanginiame straipsnyje V. Kubilius nepamini nė vieno V. Mačernio kartos poeto, tik poeto mylimosios Bronės Vildžiūnaitės asmeninį archyvą. Šiandieniniu žvilgsniu žiūrint, P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė almanache būtų tikusi kaip V. Mačernio amžininkė, o knygos visumoje ji nebūtų išsiskyrusi koku nors ypatingu „nešiuolaikiškumu“ – visko tame almanache yra. Aišku, visam jos gyvenimui trūko sovietinio angažuotumo, nors gali būti, kad sprendimas priimtas ir nelabai įsigilinus, nes rankraščių buvo gerokai daugiau, nei įmanoma į almanachą sutalpinti: „Ai, tautosakininkė, tiek to; mums medžiagos ir taip per daug.“ Tačiau jei, tarkime, 1966 m. *Poezijos pavasario* atsakingasis redaktorius Vacys Reimeris rimtai įsiskaitė į eilėraščius, P. Aukštikalnytės–Jokimaitienės pasiūlytus leidiniui, jis tikrai įsitikino, kad jie ne tik ne sovietiški, bet dar ir atskleidžiantys poetės nepritapimą prie sovietinio gyvenimo.

Savo planuojamos publikacijos struktūrą P. Aukštikalnytė–Jokimaitienė buvo apgalvojęsi taip, kad ši publikacija esmingai pristatytų visą jos poeziją, o per tai – ir požiūrį į gyvenamą laiką. Atrinkti eilėraščiai parašyti 1944–1965 m., bet publikacijoje jie sudėti ne chronologine tvarka. Pirmas numatytos publikacijos eilėraštis (to puslapio viršuje poetės ir užrašyta pavardė) – „Jau vakaras ilgais šešėliais moja...“ (p. 68). Tai žemiškas (vakaro šešėliai, žiedai, upeliai, paukščiai ir girios) ir kartu kosminis peizažas (žvaigždės, begalinis aukštis), jame nėra jokių Lietuvos peizažo žymių – greičiau atvirkščiai, kaip dažniausiai P. Aukštikalnytės poezijoje ir būna. Be kita ko, eilėraštyje minimi ir „snaudžiantys kalnai“, stūksantys jos eilėraščiuose nuo pat poetės kelio pradžios ir aktualūs visos jos kartos jaunystės kūrybai. Eilėraštis parašytas 1948 m., poetinio vyksmo laikas jame – vasaros naktis (nuo vakaro šešėlių iki ryto aušros), sakytume, jis toks putiniškas „tarp dviejų aušrų“, tačiau be nesuprantamo simbolistinio liūdesio. „Jau vakaras ilgais šešėliais moja...“ – meilės giesmė žemei. Žmogus eilėraštyje atsiranda tik paskutinėje priešpaskutinės strofos eilutėje, o baigiamieji eilėraščio vaizdai labai svarbūs žemininkų kartos poetei:

Ir vienišas žmogus iš tolimų kelių
Sustoja. Žiūri į žvaigždes, į begalinį aukštį,
Pakelia mažus rasotus grumstelius,
Bučiuoja juos – ir eina vėl – ir ima aušti –

Jei lygintume *Poezijos pavasariui* pateiktus tekstus ir jų variantus, kurie knygoje *Sugrįžimai* išspausdinti iš poetės archyve likusių rankraščių, kristų į akis, kad

rengdama publikaciją almanachui poetė supaprastino skyrybą: dvigubų brūkšnių stipriai sumažėjo, nors patys tekstai nėra koreguoti. Tačiau skyryba kiek pakeitė aukščiau cituotos strofos prasmę. Knygoje paskutinėje strofoje rašoma: „Sustoja. Žiūri į žvaigždes. Į begalinį aukštį / Pakelia mažus rasotus grumstelius“ (p. 68), kitaip sakant, čia „į begalinį aukštį“ pakeliami grumsteliai, o *Poezijos pavasariui* siūlytame rankraštyje „į begalinį aukštį“ žiūri „vienišas žmogus“, grįžtantis „iš tolimų kelių“. Ir Lietuvos, ir poetės gyvenimo kontekstai pokario „tolimus kelius“ yra įvairiai išbraižę, tačiau tiems, kas pasitraukė į Vakarų, galimo sugrįžimo reikėjo laukti kelis dešimtmečius. Iš Sibiro, kas liko gyvi, kartais sugebėdavo grįžti ir anksčiau: tarkim, G. Jokimaitis, gavęs P. Aukštikalnytės jam parūpintą pasą, grįžo 1947 m. liepos pradžioje. Eilėraštyje grįžtantysis lieka simboliškas, kaip ir pats jo gestas pakelti ir pabučiuoti „mažus rasotus grumstelius“. Viskas vyksta žiūrint į žvaigždes, į begalinį aukštį, tarsi įsipareigojant savajai žemei I. Kanto kategorinio imperatyvo šviesoje.

Poetės planuotos publikacijos rankraštyje yra dar vienas (čia jis įdėtas kaip ketvirtas) gyvos ryto žemės eilėraštis „Atbudimas“:

Išbudinti laukai palengva keliasi
 Alsudami tyliai --
 ...Ir negyvas, ištroškusias rankas
 Užlieja spinduliai -- --

Nušvinta lygumos, melsvi šilojai,
 Ir suskamba keliai --
 ...Kaip plaka didelė, gyva širdis
 Ten žemėje, giliai -- -- (p. 38)

Eilėraštis parašytas 1944.03.27, artimiausių poetės „brolių“ kovos dar tik įvyks, tad noras pranašingai įrašyti į eilėraščių jų likimą (žodžiai „negyvos rankos“, „didelė širdis“ giliai žemėje tarsi leistų ir tokią interpretaciją) neatrodo pagrįstas. Eilėraštis skamba šviesiai ir optimistiškai. Visa kita numatytoje publikacijoje – apie pareigą („Sugrįžimas“), neviltį („Migla“), mirtį („Nepažįstamai“, „Ofelija“). Labai svarbus atrodo antras publikacijoje turėjęs būti eilėraštis „Pasaka“ (p. 118). Pasaka tokia: Pelenė našlaitė, „Pasipuošus mėnulio rūbais, / Apsiavus mėnulio korpėm“, naktį eina toli į mišką ir dainuoja. Jos dainos niekas negirdi „Pro šaltinio čiurlenimą, / Pro medžių ošimą, / Pro žemės balsa“. Rytą Pelenė grįžta namo. Sakytum, tai toks eilėraštis–parabolė apie tai, kaip poetė suvokė savo, o gal apskritai priespaudos sąlygomis gyvenančio, bet aktyviam protestui nesiryžtančio poeto gyvenimą: tikroji kūryba niekam nerodoma, o viešai dirbami buitiški „Pelenės“ darbai.

Iš trijų parašytų „Sugrįžimų“ (sugrįžimas namo – vienas pastoviausių jos lyrikos motyvų) P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė pasiūlė vieną iš pažymėtųjų 1965 m. data ir tarsi neutraliausia, nes 1946 m. eilėraštis – savotiškas dukters paklydėlės sugrįžimas tikintis, kad Dievas bus maloningas, o vienas iš 1965 m. „Sugrįžimų“ – neviltingas, jame į šiltus, jaukius tėvų namus parsineši „metus tarsi tuščiasias varpas, / Išdraikytas rudeninių vėjų“ (p. 120). *Poezijos pavasariui* poetė pasirinko tą, kuriame apie sugrįžimą „į tylų žemės krantą“ kalbama kaip apie teikiančią nakties poilsį „neramiųjų vandenų“ keliuose pavargusiai (p. 115). Tai sugrįžimas žinant, kad vėl reikės išeiti.

Paskutinio *Poezijos pavasariui* teikto pluoštelio eilėraščio pirmoji strofa „Mano širdie, / Būk kapinynas / Didelių ir mažų kapų“. Gali būti, kad 1965 m., kai rašė minėtą eilėrašį, poetė jau buvo skaičiusi 1956 m. parašytą ir tais pačiais metais žurnale *Знамя (Vėliava)* pirmą kartą išspausdintą Boriso Pasternako eilėrašį „Душа“ („Siela“; Пастернак 1989: 78), tačiau tai nėra labai svarbu. Eilėraščius įmanoma sugretinti kaip artimą skirtingų, bet totalitarinėje šalyje gyvenusių poetų patirtį. Abu poetai suvokia, kad brangiausiems kapams saugiausia gyvųjų sieloje (B. Pasternakas) ar širdyje (P. Aukštikalnytė). Iš esmės „siela“ ir „širdis“ šiuo atveju sinonimai. B. Pasternakas kur kas atviresnis, kreipdamasis į savo liūdną sielą: „Mano siela, / Visų artimųjų užtarėja, / Tu virtai nukankintųjų amžinojo poilsio vieta“⁴, – teigia jis, be to, dar pasakydamas, kad jau beveik keturiasdešimt metų – kitaip sakant, nuo pat revoliucijos – „apverkia“ nukankintuosius „raudančia lyra“. Rusų poetas derina aukštąją ir žemąją leksiką: „raudanti lyra“, bet visa, „kas man atsitiko“, siūloma „permalti į kapinių puvėsius“. P. Aukštikalnytės eilėraštyje širdyje kuriamos idiliškai jaukios, rūpestingai prižiūrimos kapinės:

Kur skęsta rasose
Atminimo gėlės
Ir skraido maži balandžiai.

Rūpestingai nuplauk
Gležnus lapelius,
Juos retai tepaliečia saulė.

Ir nubarstyk takus
Tujų sėklomis
Balandžiams. (p. 124)

Poetų gyvenimo, literatūrinė patirtis, pasitikėjimas savo „lyros“ galia, aišku, skirtingi. Kalbant apie P. Aukštikalnytės vaizdo genezę, galima paminėti ir jos pačios

4 Душа моя, печальница / О всех в кругу моем, / Ты стала усыпальницей / Замученных живьем.

1946 m. eilutes: „Ir dainuoju -- / Tau, mano broli -- / Nes tavo kapas mano širdyje --“ (p. 101). Šiaip ar taip, ir tokios gilios meilės žemei, ilgesio ir ištikimybės brangiems žuvusiems paliudijimas, ir pasižadėjimas nieko nepamiršti sovietiškai neskambėjo, ypač tiems, kurie bent šiek tiek išmanė poetės biografiją.

1966 m., pagal datas sprendžiant, jau po to, kai *Poezijos pavasaris* atmetė jos eilėraščius, P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė parašė dar pluoštelį elegiškų nuovargio, vienišumo, benamystės eilėraščių; pomirtinėje poetės knygoje paskutinis – „Ko suspindot, upeliukai...“. Kitaip nei jos talentu tikėjusio V. Mykolaičio-Putino cikle „Mano mėnesiai“, vasaris jai – ne stebuklingas, baltas žvaigždes kuriantis, o žemiškai negailestingas: „Dar kiečiau suspaus ledai, / Dar sunkiau užklos sniegai.“ Eilėraštyje vasaris užšaldė upeliukus, realybėje poetė suprato, kad jos eilėraščiams nelemta prasibrauti pro ideologinius ištikimybės sovietinei tvarkai sargus.

IŠVADOS

P. Aukštikalnytės poetinis debiutas buvo ryškus, visas nedidelis jos poetinis palikimas atspindi poetės brendimą, bet ne kokius nors rimtus poetinio balso lūžius. Jos poezija iš esmės lieka jaunu „tragiškosios kartos“ balsu, atspindinčiu prieškarui debiutavusių poetų idealus, autoritetus ir populiarias poetikos formas. Bendrajame kontekste buvo pradėjęs ryškėti ir individualusis talentas, kuriam išsiskleisti nebuvo lemta. Nenorėdama, o gal ir negalėdama prisitaikyti prie sovietinių reikalavimų, keliamų poezijai, P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė pasirinko folkloristės profesiją. Kokia palankiomis sąlygomis būtų buvusi jos poezija, niekada nesužinosime.

ŠALTINIAI

- Aukštikalnytė-Jokimaitienė Pranutė 1993. *Sugrįžimai*, Vilnius: Laukas.
 Aukštikalnytė Pranutė 1938. „Pavasario ieškojimas“, *Mokslo dienos* 5–6, p. 221.
 Aukštikalnytė Pranutė 1939. „Buitis“, *Romuva* 46 (459), p. 823.
 Aukštikalnytė Pranutė 1939–1940. „Ir saulė šiandien leidžiasi“, *Ateitis* 3, p. 169.
 Aukštikalnytė Pranutė 1940. „Laiškas mamytei“, *Pirmieji žingsniai*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, p. 7.
 Jokimaitienė Pranutė 1992a. „Apie Gediminą ir save“, *Metai* 9–10, p. 140–154;
 Jokimaitienė Pranutė 1992b. „Apie Gediminą ir save“, *Metai* 11, p. 117–133.
 LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 34, ap. 2, b. 346, p. 43–50.

LITERATŪRA

- Bradūnas Kazys 2017. *Ir nebijok*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
 Daujotytė Viktorija 2001. *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera.
 Gasiliūnas Virginijus 2019. „Avant-propos“, in: *Mamerto Indriliūno raštai*, parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Kriventa, p. vii–xvi.

- Indriliūnas Mamertas 2019. „Lietuvių naujausios lyrikos motyvai“, in: *Mamerto Indriliūno raštai*, parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Kriventa, 2019, p. 1–14.
- Indriliūnaitė Akvilė. *3-ias sąsiuvinis eilėraščiams*. (Cit. iš Virginijaus Gasiliūno turimos kopijos.)
- Jakaitė Dalia 2002. Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvių rašytojų sąjungos leidykla.
- Jakimavičius Liudvikas 1989. „Keli prisiminimo žodžiai apie Pranutę Aukštikalnytę–Jokimaitienę“, *Sietynas: jaunųjų kultūros mėnraštis 7*, (Spausdinta rotaprintu), p. 87.
- Jokimaitienė–Aukštikalnytė Pranė 1981. „Tai buvo seniai...“, in: *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, p. 123–126.
- Jokimaitienė Pranė 1989. „Čia buvo labai teisingų ir gerų kalbų“, *Sietynas: jaunųjų kultūros mėnraštis 7*, (Spausdinta rotaprintu), p. 81–86.
- Jokimaitienė Pranė 1990. „Tragiškoji karta“, in: *Literatūros panorama '88*, Vilnius: Vaga, p. 170–174.
- Kubilius Vytautas 1966. „Vytauto Mačernio lyrika“, in: *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, p. 158–159.
- Kubilius Vytautas 1970a. „Mačernio kelias“, in: Vytautas Mačernis, *Žmogaus apnuoginta širdis*, Vilnius: Vaga, p. 3–24.
- Kubilius Vytautas 1970b. „Paaiškinimai“, in: Vytautas Mačernis, *Žmogaus apnuoginta širdis*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 256–281.
- Kubilius Vytautas 1993. „Išblaškytos kartos balsas“, in: Pranutė Aukštikalnytė–Jokimaitienė, *Sugrįžimai*, parengė Kęstutis Jokimaitis, Vilnius: Laukas, p. 3–5.
- Kubilius Vytautas 1995. „Tylos vaikų poezija“, in Palmira Petrauskaitė, Vytenis Imbaras, Jūratė Petrauskaitė, Vytautas Dubindris, *Anapus rudens*, sudarė ir parengė V. Kubilius, Kaunas: Santara, p. 5–7.
- Kubilius Vytautas 2001. *Neparklupdyta mūza*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Mačernis Vytautas 1970. *Žmogaus apnuoginta širdis*, Vilnius: Vaga.
- Mykolaitytė Aurelija 2018. „Pranutės–Jokimaitienės sugrįžtantys tekstai: skaudūs pokario liudijimai“, *Žiemgala 1*, p. 10–14.
- Mykolaitis–Putinas Vincas 2022. *Dienoraštis, 1938–1945*, sudarė Virginija Stonytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nyka–Niliūnas Alfonsas 2003. *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos.
- VLE 8 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija 8*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Zaborskaitė Vanda 1990. „Neišsipildę pažadai“, *Proskyna 6 (9)*, p. 377–378.
- Zaborskaitė Vanda 2002. *Tarp istorijos ir dabarties*, Vilnius: Tyto alba.
- Zaborskaitė Vanda 2012. *Autobiografijos bandymas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Пастернак Борис 1989. *Собрание сочинений в пяти томах*, Москва: Художественная литература.